

Jezus

SHUSAKU

ENDO

Het verhaal van een leven

SHUSAKU ENDO

Jezus

Het verhaal van een leven

*Nederlandse vertaling
Ernst Bergboer*

*Ingeleid door
Willem Jan Otten*

KOK

Op verzoek van de erven Shusaku Endo is *Jezus. Het verhaal van een leven* uit het Engels vertaald.

Oorspronkelijke titel: A Life of Jesus
Copyright © 1973, The Heirs of Shusaku Endo
All rights reserved

© 2018 Uitgeverij Kok
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.kok.nl
Omslagontwerp: b'IJ Barbara
Vormgeving binnenwerk: Gewoon Geertje
ISBN 978 90 435 3021 7
ISBN e-book 978 90 435 3022 4
NUR 320, 700

Alle bijbelcitaten uit De Nieuwe Bijbelvertaling, © Nederlands Bijbelgenootschap 2004, tenzij anders vermeld (HSV – Herziene Statenvertaling, © Stichting HSV 2010) en behoudens aanpassingen door de auteur.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inleiding

DOOR WILLEM JAN OTTEN

Shuzaku Endo is geboren in 1923. Hij behoort tot de generatie waarvan de jongens uit naam van de goddelijke Japanse keizer bereid moesten zijn om kamikaze te plegen.

Endo was een ziekelijk kind, met slechte longen (hij heeft letterlijk jaren in ziekenhuizen gesleten), en is deze suïcidale dienstplicht ontlopen, om in plaats daarvan in wapenfabrieken te arbeiden. Uit zijn verhalen kunnen we opmaken dat hij zich er altijd van bewust is gebleven dat anderen zijn lot hebben gedragen. De oorlog overleefd te hebben bezorgde hem een schuldig besef.

Het wemelt in zijn romans en verhalen van mensen – vrouwen en mannen – die zich niet los kunnen scheuren van de gedachte dat zij in de grond een verrader zijn. Niet zozeer van Japan, of van de keizer, maar van de lichterling waarin ze geboren waren. De prijs die Endo voor zijn overleven betaalde, is dat hij zich steeds maar dezelfde vraag stelde: zou ik de moed gehad hebben om zoals veel van mijn klasgenoten, mijn broeders welbeschouwd, met open ogen de verschrikkingen en zelfs de dood aan te gaan?

Het antwoord dat hij zijn personages dikwijls laat geven is: neen.

Er is bij mijn weten geen schrijver die met zoveel kennis van zaken schrijft over bange, laffe mensen, en die tegelijkertijd zoveel begrijpt van moed en overgave, als Endo. De roman waarmee hij in het westen is doorgebroken – *Silence* (1969) – draait om de onverdraaglijke pijn die Rodrigo (een jonge priester-missionaris, Jezuïet, in de 17^e eeuw) zal moeten verduren als hij (wat hij in feite gezworen heeft) de martelaarsdood wil sterven. Uiteindelijk blijkt dat zijn apostase niet eens zijn Japanse geloofsgenoten zal redden. Welbeschouwd sterven al de zijnen (niet zelden: mensen die hij gedoopt heeft) de dood die hij, door zijn geloof te loochenen, ontloopt.

Stilte is wat je noemt een christelijke roman, wat zeggen wil: de hoofdpersoon heeft, als het verhaal begint, met Jezus iets wat je misschien wel een liefdesaffaire kunt noemen. Als Rodrigo aan Jezus denkt, ‘merkte hij dat zijn gevoelens van onrust verstilden, zoals kleine golfjes zachtjes door het zand worden opgenomen’. Hij hangt, met adolescentenvuur, het geloof aan dat Jezus voor de mensheid – en dus ook voor hem, Rodrigo, is gestorven. Hij probeert in navolging te leven, dezelfde weg als zijn geliefde Jezus te gaan, en er tot het uiterste ‘te zijn voor’ zijn vervolgte Japanse geloofsgenoten, arme, nauwelijks geletterde vissers. In essentie beschrijft de roman Rodrigo’s kruisgang. Rodrigo zoekt en vindt hetzelfde lot als Jezus – maar wordt gebroken. Hij redt, op het laatste moment, zijn hachje. Ontloopt zijn kruis.

Dat doet hij door op de koperen beeltenis van Jezus te trappen. De fumi-e. Dat is het enige wat zijn Japanse, boeddhistische inquisiteurs hem vragen: ga, zichtbaar voor iedereen, op het gelaat van die redder van je staan, ten teken dat je je geloof afzweert.

Als Rodrigo – stuiptrekkend van angst voor méér foltering – op de fumi-e zal gaan staan (met het gevoel dat zijn blote voeten beginnen te branden), hoort hij een stem. Het is de fumi-e die spreekt, kalm, zacht: ‘Doe het nu maar. Ik ben er om door jullie vertrappt te worden.’

Dit is ongetwijfeld een van de meest mysterieuze scènes van de naoorlogse wereldliteratuur (die ook in de memorabele verfilming door Martin Scorsese z'n uitwerking niet miste).

God, die ook in Endo's Japan uitentreuren dood was verklaard, verrijst in een Japanse roman op het moment dat Hij verraden wordt.

Het zal niemand verbazen dat iemand die een dergelijke raadscène heeft weten toe te voegen aan de literatuur (een scène die niet meer ongedaan gedacht kan worden: hij behoort voor altijd tot het 'scènisch arsenaal' dat het menselijk, religieus bewustzijn uitmaakt), een Jezusleven heeft geschreven. Het is in 1973 verschenen, in het Westen als 'A life of Jesus', twintig jaar na Endo's eerste verhalen, en na meesterwerken als *Het meisje dat ik verlaten heb* (1964) en *Stilte*. Na het Jezusleven zijn er nog ruim twintig jaar verhalen en romans verschenen, waaronder *Het schandaal* (1986) en *Diepe Rivier* (1996).

Je kunt zeggen dat het kleine boek waarin u nu bent gaan lezen precies in het midden van Endo's oeuvre gesitueerd kan worden. Voor de goede verstaanders van zijn eerste werk moet het geweest zijn als gaf Endo hen met dit boek het slot, waar ze het al gelezene, als een sleutel, in konden steken: het lot van bijvoorbeeld Mitsu (*Het meisje dat ik heb verlaten*) maakt de door Endo opgeroepen werdegang van Jezus tastbaar, 'persoonlijk', menselijk. En voor de lezers van de boeken erna, fungeerde ditzelfde boek juist als sleutel: een personage als de zielsbeschaamde, dwaze heilige Otzu, die stervenden aan de Ganges opraapt, wordt door Endo's interpretatie van Jezus' leven en lot een Christusfiguur. Endo verstaat het geheim van de heiliging van het onaanzienlijke. Als aan de Moeder Teresa-achtige Otzu gevraagd wordt waarom hij daar aan de Ganges doet wat hij doet, zegt hij: 'Omdat er, behalve dit, niets in de wereld is waarin we kunnen geloven.'

Mensen worden bij Endo, terwijl ze zelf beven van angst en schaamte, ikonen van moed; lafaards worden trouwe honden; zielsbeschaamde zwakkelingen blijken in het uur van hun onbeschrijflijkste angst de stem te kunnen horen die hen vergeeft.

Natuurlijk kun je *Jezus. Het verhaal van een leven* ook los lezen, zonder het scheppend proza van Endo te kennen – zijn Jezus verheldert niet alleen de werdegang van zijn (veelal Japanse) romanpersonages, hij verheldert vooral, in de allereerste plaats, een ‘Jezus zoals ik hem niet kende’, om een boektitel van Yancey te citeren. Het is moeilijk om welke Jezus dan ook te zien schemeren door de sluiers van moderne, demystificerende en vaak vermoede kerkverlaterstheologieën. Misschien hebben we daar een buitenstaander, uit een ontkerstende cultuur, voor nodig.

Endo heeft zichzelf altijd herinnerd als een weerspannige, tegenstribbelende katholiek, pas op zijn elfde gedoopt, niet lang nadat zijn moeder zich na de vroege dood van haar man had bekeerd. Van de moederfiguur in het verhaal *Moeders* schrijft hij: ‘Net zoals ze eens viool had gespeeld op zoek naar de ene juist toon, aanvaardde ze een hard en eenzaam leven op zoek naar de ene ware religie.’ Maar Endo zelf begon zijn gedoopte leven beschaamd – met lange tanden, het vuur van zijn moeder geneerde hem, haar vroomheid beklemde hem, katholicisme was een geloof voor *deplorables*, dat hem in de schoolklas en onder vriendjes tot een buitenbeentje maakte, onaantrekkelijk en op een bepaalde manier wezensvreemd aan de Japanse cultuur; de (vaak westerse) priesters uit zijn jeugd beschrijft hij niet zelden als ‘hondenkoppen’.

In hetzelfde verhaal, *Moeders*, schrijft hij: ‘Ik was niet bij haar toen ze in het halletje in elkaar zakte.’ Hij was, ondanks haar ziekelijkheid, een nacht gaan stappen met een vriend – en ze hadden, voor het eerst, porno gekeken. Het verhaal is vóór het Jezusleven geschreven, maar de adembenemende alinea’s waarin Endo zijn adolescenten-alter-ego de verlorenheid van zijn moeder laat besef-fen, of beter: beleven, roepen de onuitwisbare kruiskreet van Jezus op: ‘Waarom hebt U mij verlaten.’ En in feite gebeurt er in deze alinea’s iets wat ook met de fumi-e-scène uit *Stilte* gebeurt: op het moment van de grootste ontredde-ning – dat waarop het personage zich onvergeeflijk weet –, beseft hij dat de vrouw daar in het hal-

letje op de grond *van hem gehouden heeft*. Uit de afgrond klinkt de stem van de liefde.

Te laat, maar zij klinkt.

In dit boek zal Endo meermalen zeggen dat Jezus ‘de eeuwige metgezel van alle mensen’ heeft willen zijn. Later, in *Diepe Rivier*, formuleert iemand het zo: ‘Volgens mij leeft er ergens in het hart van de mensen een verlangen naar iemand die je hele leven bij je blijft, iemand die je nooit verraaft, nooit in de steek laat – al is die maar een zieke schurftige hond. Die iemand werd ter wille van de mensheid zo’n rampzalige hond.’

Jezus wordt in dit boek niet opgevoerd als de stichter van een religie, en al helemaal niet als de grondlegger van een leer, ook al noemt ook hij de volgelingen ‘leerlingen’. Er wordt ook niet geprobeerd om ons te schetsen wat er van de ‘ware Jezus’ overblijft als je alles wat er in de evangeliën onbewijsbaar en onfeitelijk is weghaalt. Maar ook in de verrichter van wonderen is Endo niet speciaal geïnteresseerd. Endo concentreert zich paradoxalwijs op *hoe fundamenteel verkeerd Jezus werd begrepen* door zijn volgelingen. En in feite demonstreert hij hoe onverkort moeilijk het is gebleven om Jezus te begrijpen – schandalig moeilijk, zou je haast zeggen. Een meesterlijk hoofdstuk heet dan ook: ‘Jezus, de vruchteloze’. Het vertelt hoe ondoeltreffend Jezus was in zijn poging om zijn ware bedoeling aan het verstand van zijn volgelingen te peuteren. Hoe enthousiaster zij waren, des te groter het misverstand over wat nu eigenlijk de messias is.

Het komt erop neer dat je, als je het boek uit hebt, eens te meer in het duister tast over hoe het mogelijk is dat iemand – een gewone, bange, menselijke sterveling – zoveel onbegrip heeft kunnen verduren, zoveel misverstand uitmondend in loochening en verraad juist van mensen die hem zielsnabij waren – zonder te breken, dat wil zeggen: zonder het geloof in mensen te verliezen. Misschien is Jezus’ ongebroken trouw het eigenlijke wonder – fundamenteel onverklaarbaar, en daarom ‘goddelijk’ te noemen. Want dat is wat de evangelisten, op wier Jezuslevens ook Endo zich heeft te verlaten,

alle vier vertellen: de mensen hebben Jezus laten schieten, maar Jezus, tot en met zijn grondeloze onttaking en ‘Waarom hebt U mij verlaten’, niet hen.

En waarom? Omdat mensen, hoezeer ook geneigd tot alle bange lafheid, ‘verlangen naar iemand die je hele leven bij je blijft, iemand die je nooit verraadt, nooit in de steek laat – al is die maar een zieke schurftige hond’.

Het is, zoals Endo het beschrijft, een vreemde religie, die in de laatste hoofdstukken van dit boek ontstaat uit de vertwijfeling en het verdriet van de leerlingen. Endo gaat verder dan de evangelische overlevering, en vergroot in feite het schandaal: hij suggereert dat de leerlingen het al voor de laatste dagen voor het proces en de veroordeling op grond van vooral godslastering op een akkoordje hebben gegooid met de machthebbers – het komt erop neer dat ze, puur uit angst, Jezus tot zondebok hebben gemaakt om hun eigen hachje te redden. Met de finale van dit boek roept Endo op hoe hartverscheurend en ontredderend het voor de leerlingen moet zijn geweest om zich te realiseren dat de man die als het ware in hun plaats stierf *heeft geweten wat hij deed*. ‘Van geen held kan worden verwacht dat hij iemand vergeeft die hem verraden heeft’ – de leerlingen sidderen, als Jezus’ lijk eenmaal onherroepelijk in het graf is gelegd, van het berouw, dat zich uit in een horzelige angst voor het oordeel dat de gestorvene vanuit de dood over hen zou kunnen vellen – het is alsof ze hun moeder aan de marteldood hebben prijsgegeven. (Endo’s God is onmiskénbaar en ‘onjapans’ feminien.) Ze hadden iemand uitgeleverd die hen nooit, geen dag, geen uur, in de steek had gelaten, iemand wiens enige euvele, ongerijmde verlangen geweest was om ‘de eeuwige metgezel van alle mensen’ te worden. Deze pagina’s zijn typisch het werk van een romanschrijver, van een schrijver die van zijn personages de harten leest alsof het zijn eigen is, van een bijna Shakespeareaanse tragedieschrijver (Endo denkt altijd scènisch) die uit eigen ervaring put als hij een geliefde gestorvene door de rouwende nabestaanden laat spoken. ‘Deze psychologie’, merkt

hij fijntjes op, ‘kan zelfs een solitaire romanschrijver uit het Verre Oosten navoelen.’

Dat Jezus ‘eeuwig metgezel’ is geworden, voor tallozen, alle eeuwen, voor verloren zielen, verlatenen, deplorabelen, voor hondsverdrietigen, is geen kwestie van abstracte meditatie. ‘Het was een tastbaar en heel concreet besef. Jezus was niet dood. Meer: het was alsof hij nog altijd met hen sprak.’

Met zijn Jezusleven neemt Endo, anders dan zoveel theologische tijdgenoten, geen afstand van de dogma’s zoals geformuleerd in het katholieke Credo. Zelfs het zo door en door betwijfelde leerstuk van de Verrijzenis wordt leven ingeblazen, dat wil zeggen: opnieuw ervaarbaar gemaakt, als iets dat niet zozeer om een verklaring schreeuwt, als wel: het bestaan zelf verklaart – als een mysterie, dus. Een tweesnijdende genade: troostrijk en verontrustend. En zelfs het in de twintigste eeuw zo aangevochten dogma van het offer – van de ‘zonden der wereld die door Christus worden weggedragen’ – komt in dit boek in nieuw (of moet ik zeggen: in zijn oorspronkelijk) licht te staan.

Het is geen grootspraak als Endo ten slotte zegt: ‘Dat is de strekking van het leven van Jezus. De hele strekking. Klip en klaar, als een enkel op helderwit papier gekwast Chinees leesteken. Zo klaar en simpel dat niemand er iets van begreep en dat niemand er aan kon tippen.’

Inhoud

1. Afscheid van Nazaret	15
2. In de omgeving van de Dode Zee	28
3. Een moeitevol begin	41
4. Voorjaar in Galilea	55
5. Infiltranten	71
6. De mensenzoon kan zijn hoofd nergens te ruste leggen	88
7. Jezus, de vruchteloze	99
8. Judas, man van smarten	111
9. Jeruzalem, Jeruzalem!	126
10. Een arrestatie in de nacht	139
11. Mannen in de rechterstoel	158
12. Vader, in uw handen leg ik mijn geest	175
13. De vraag	190

1. Afscheid van Nazaret

Wij hebben zijn gezicht nooit gezien, zijn stem nooit gehoord.

Wij weten niet hoe hij eruitzag – de man die Jezus heette, van wie ik spreken wil – niet echt. Onze verbeelding heeft talloze voorstellingen van hem opgeleverd, naar de conventie met tot op de schouders vallend haar, een strak in model geschoren baard en een rank gelaat met scherpe jukbeenderen. Eeuw na eeuw hebben kunstenaars deze blauwdruk gevolgd in hun portretten van Jezus, is dit het model geweest op basis waarvan zij zijn trekken verder hebben gemodelleerd naar de standaarden van reinheid en zedigheid van hun tijd.

Maar in de eerste dagen van de geschiedenis van de kerk is de verschijning van Jezus nooit op die manier weergegeven. De eerste christenen waren erg terughoudend in het maken van een voorstelling van heiligen. Het was voor de kunstenaars en ambachtslieden van die tijd dan ook geen doel op zich om een getrouwe weergave van het gezicht van Jezus te maken; als zij ‘de Heer’ wilden afbeelden, bedienden zij zich van symbolen: een vis of een lam, een korenschoof of een druiventros. In de era waarin de christelijke geloofsbeleving zich afspeelde in de catacomben, zien we Jezus afgebeeld als een naar Griekse mode geklede jongeman met het

baardloze gezicht van een adolescent; heel anders dan het huidige conventionele beeld. Pas jaren later, aan het begin van de vijfde eeuw, ontstond onder invloed van Byzantijnse kunst het model voor het gezicht van Jezus zoals wij dat kennen. Studie van deze portretten geeft een goede indruk van hoe de mensheid in haar lange spirituele geschiedenis heeft gekeken naar de fysiologie van de heiligste persoon die ooit heeft geleefd en wat in de loop der tijd de ultieme verbeelding van zuiverheid en schoonheid is geweest.

Met uitzondering van de mensen die met hem leefden en wiens pad hij kruiste, heeft niemand het gelaat en de gestalte van Jezus werkelijk gezien. Ook in de vertelling van het leven van Jezus in het Nieuwe Testament vinden we nauwelijks aanwijzingen over zijn voorkomen. Toch vormen we ons, dankzij de mensen die hem leerden kennen en daarna nooit meer zijn vergeten, al lezend een levendig beeld van hem. We verlaten ons op onze verbeelding, en we kunnen ook weinig anders; het Nieuwe Testament laat zich niet uit over Jezus' voorkomen.

Volgens Stauffer schreef de Joodse traditie van die dagen voor dat een man die het woord van God bracht 'een welgebouwd en statig persoon' moest zijn. Iemand die niet aan die omschrijving voldeed, kon volgens Stauffer rekenen op felle kritiek, zeker niet op een gewillig oor. Als die veronderstelling klopt, dan mogen we er gevoeglijk van uitgaan dat Jezus een voor een Jood normaal voorkomen had, ook omdat er in de evangeliën nergens wordt vermeld dat hij om zijn voorkomen zou zijn beschimpt of weggehoond. Dan kunnen we ons hem voorstellen als iedere andere Jood uit het oude Palestina: met donker haar dat, in een middenscheiding gedragen, tot op de schouders viel en met een traditioneel gesneden volle baard en snor; met kleding en schoeisel die zichtbaar veel gedragen waren, zoals valt op te maken uit het evangelie van Marcus, waar Jezus zijn discipelen maant niet meer bezittingen te vergaren dan 'sandalen, maar geen tweede mantel'. Veel meer valt er niet te zeggen over hoe Jezus er feitelijk heeft uitgezien, ongeacht onze verbeeldingskracht.

De naam Jezus – Jeshua, om nauwkeuriger te zijn – kwam veelvuldig voor. Volgens Josephus, de Joodse historicus en auteur van *Oude geschiedenis van de Joden*, waren er zoveel mannen met die naam, dat er geen enkele eigenheid meer aan te ontlenen viel. In de korte tijdspanne van zijn leven had Jezus dus in naam noch gestalte iets dat hem van anderen onderscheidde. Hij was doodgewoon, op geen enkele manier anders dan alle andere mannen die ploeterend het hoofd boven water moesten zien te houden.

In het evangelie van Johannes (8:57) wordt gewag gemaakt van een groep mensen die Jezus beschreven als een man van nog geen vijftig jaar oud, waar hij nog maar begin dertig was. Die observatie kan op verschillende manieren gelezen worden. Misschien zag Jezus er ouder uit dan hij werkelijk was; het kan ook zijn dat zijn gelaat getekend was door een naamloos lijden dat hij met zich meedroeg. Of misschien stond er in zijn ogen een diepe innerlijke pijn te lezen.

Als we dat laatste nou eens aannemen, dan zouden we de vraag kunnen stellen wanneer dat ongewone floers in zijn blik is verschenen. Uiteindelijk zou hij de last dragen van iedere man en iedere vrouw met wie hij in aanraking kwam, maar zou dat al begonnen zijn in Nazaret, in de tijd waarin hij zich bekwaamde in het timmermansvak?

Nazaret, in Galilea, is het plaatsje waar Jezus opgroeide. In onze dagen gonst het van toeristen en van de handelaren die aan hen een bestaan ontlenden. Het plaatsje is omgeven door heuvels met olijfgaarden, cipressen en dennen als reuzenparasols, maar wie even verder kijkt dan de drukte in en rond het stadje, ziet overal de tekenen van een ellendig bestaan: kinderen die barrevoets en bedelend door de stegen gaan, blinde en mismaakte bedelaars, straten geflankeerd door rijen onooglijke winkeltjes vol aangekoekt stadsvuil. In het Johannesevangelie is een zegswijze opgetekend uit de tijd dat Jezus er woonde: ‘Hoe kan er uit Nazaret iets goeds voortkomen?’ (Joh. 1:46). In zijn tijd was het een afgelegen provincie-stadje dat voor de Joden geen enkele rol van betekenis speelde; de levensstandaard was er nog lager dan vandaag de dag het geval is.

Het gewone volk leefde in onderkomens die aan de buitenzijde weliswaar van een laagje kalk waren voorzien, maar die niet meer dan één venster telden en waarin het net zo klam en vochtig was als in een kelder. Vandaag de dag zijn er in Nazaret nog altijd woningen uit die tijd te vinden; het is niet moeilijk je een voorstelling te maken van het soort huis waarin Jezus gewoond moet hebben.

Omdat Jozef, zijn adoptievader, timmerman was, heeft ook Jezus dat vak geleerd. In die tijd was het onder Joden de gewoonte dat ambachtslieden iets bij zich droegen dat symbool stond voor hun vak – een verver droeg bijvoorbeeld een gekleurde lap stof, een schrijver een veer. Jezus zal dus een bewerkt stukje hout op zijn lijf hebben gedragen, waaraan te zien viel dat hij timmerman was. Wij gebruiken het woord ‘timmerman’, maar wie daarbij denkt aan woningbouw vergist zich. Het is juist om over Jezus te spreken als een schrijnwerker. Daarbij waren er in Galilea vooral rondtrekkende ambachtslieden. Jezus had naar alle waarschijnlijkheid geen gevestigde werkplaats van waaruit hij zijn vak beoefende, maar ging in Nazaret en omgeving van opdracht naar opdracht. Wie de Bijbelse parabels leest, zoals Jezus die vertelde, krijgt sterk de indruk dat hij bekend was met armoede en wist wat het betekende om met hard werken de kost bij elkaar te schrapen; hij kende de geur van zweet van zwoegende mannen en vrouwen. Zijn verhaal over de vrouw die haar hele huis uitkamt om een verloren stuiver terug te vinden, zou zomaar gebaseerd kunnen zijn op iets dat hij zelf heeft meegemaakt. De vrouw die een beetje gist verdeelt over drie maaltijden zou heel goed zijn eigen moeder geweest kunnen zijn, Maria.

Over de dood van zijn stiefvader staat niets in de evangeliën, maar volgens mondelinge overlevering is Jozef gestorven toen Jezus negentien jaar oud was. Als we aannemen dat Jezus toen nog in Nazaret woonde, ligt het voor de hand dat hij nadien de verantwoordelijkheid voor zijn moeder op zich genomen heeft. Hoeveel andere kinderen het gezin heeft geteld, weten we niet. Een aantal deskundigen van protestantse huize denkt op basis van Matteüs 13:55 en Marcus 6:3 dat hij vier broers heeft gehad – Jozef, Jakobus,

Simeon en Judas – en een onbekend aantal zussen. Katholieken menen dat er geen broers of zussen zijn geweest; de Hebreeuwse woorden *ach* (broer) en *achot* (zus) die in Matteüs en Marcus zijn gebruikt, kunnen evengoed duiden op neven en nichten, zoals dat in heel het Midden Oosten het geval is met deze begrippen. Het Hebreeuws kent niet eens een apart woord voor neef of nicht. Hoe het ook zij: Jezus heeft gewerkt om in zijn levensonderhoud te voorzien en hij heeft zijn leven gedeeld met dat van zijn naaste verwanten, die om tal van praktische redenen een groot familieverband vormden.

Jezus kwam op zijn dagelijkse rondgang meer tegen dan schrijnende armoede alleen. In het Nieuwe Testament wordt de ene na de andere zieke en kreupele opgevoerd; Nazaret was vergeven van misdeelden en mismaakten. In het jaargetijde dat de oostenwinden waaiden werden tallozen van hen geveld door longontsteking als gevolg van de extreme temperatuurverschillen tussen dag en nacht waarom de regio bekendstaat. Een uitbraak van dysenterie was heel gewoon en malaria kwam veelvuldig voor, zeker in de streken die grenzen aan het meer van Galilea en de Jordaan. Waar in de Bijbel mensen worden beschreven die zijn bezeten door een boze geest of die lijden aan hoge koortsen, gaat het vermoedelijk om malariaslachtoffers.

's Zomers hadden veel mensen last van oogkwalen, veroorzaakt door wolken stof en de intense ultraviolette straling van het zonlicht. In de Bijbel worden ook leprozen opgevoerd; deze lepralijders werden kaalgeschoren en gedwongen om op het veld te leven, buiten de periferie van stadjes en dorpen, en waren helemaal op elkaar aangewezen. Het meest schrijnende aan hun lot was niet zozeer die quarantaine maar de afwijzing; hun kwaal werd algemeen beschouwd als een straf van God.

Zalig zijn de armen van geest,
want hunner is het Koninkrijk der hemelen.
Zalig de treurende,
want zij zullen getroost worden.

Dat zijn de woorden die Jezus later zou spreken, kalm, vanaf een heuvel in Galilea voor een groot toegestroomd gehoor. Maar wat gaapte er een kloof tussen de rauwe werkelijkheid van Nazaret en de droom van dat ‘Koninkrijk der hemelen’ die hij zo levendig wist te schetsen. Er was geen enkel zicht op ook maar een sprankje hemel op aarde voor de armen of troost voor het leger jammerende zieken. Hulde God zich in stilzwijgen? Had hij wel oog voor het lijden van die door iedereen verlaten mensen? Of ging er onder wat toen en daar aan de buitenkant zo kapot en gebroken leek een of ander diep en ondoorgrondelijk geheimenis schuil?

Het lijkt me ondenkbaar dat dergelijke gedachten niet door Jezus’ hoofd hebben gespookt in de jaren die hij in Nazaret doorbracht. Op iedere pagina van de evangeliën doemt het beeld op van een Jezus die poogt te delen in het lijden van mannen en vrouwen aan de zelfkant van het bestaan. Een van hen was een vrouw die al jaren aan een ziekte leed – een bloedaandoening – en op het moment dat zij hem met bevende vingers zelfs maar beroerde, voelde Jezus het ongeluk dat al een half leven lang haar lot was. Wenende mannen en vrouwen – zij zijn het die troost nodig hebben. Woorden van die strekking, uitgesproken op die heuvel in Galilea, schetsen de lijnen van wat Jezus zocht en verwachtte van God. In de dagen van zijn timmermanschap in Nazaret had hij, meer dan wie ook, de kloof ervaren tussen de kern van zijn gebed en de harde realiteit van het alledaagse bestaan. En alleen al om die gevoeligheid leken de jaren zijn gezicht meer te tekenen dan dat van zijn broers of neven. Zo nu en dan gleed er een sluier van pijn over zijn ogen. Deze ambachtsman, die rondtrok in Nazaret en omgeving, kende een knagende honger in zijn ziel. Jezus leed aan een chronisch gebroken hart.

Aan de oevers van het meer van Galilea, niet ver van Nazaret, lag de badplaats Tiberias, een oord voor overwinteraars. Koning Herodes Antipas had daar een buitenverblijf en het stadje had zich aangepast aan het levensritme van de jetset. Daar golden de Romeinse mores; alles daar stond in schril contrast met dat wat Jezus en de zijnen kenden.

We hebben het hier over de tijd waarin Palestina een nietige vazalstaat was, dicht tegen de oostgrens van het grote Romeinse rijk. Galilea werd met de oostelijke Jordanoever bestuurd door Herodes Antipas, die handelde op gezag van de Romeinse keizer, zolang die laatste hem dat vergunde. Rome had een prefect in Syrië en een gouverneur in Judea, beiden met de taak toezicht te houden op de diverse machthebbers onder wie de bezette gebiedsdelen waren verdeeld; zolang deze onderkoningen loyaal aan Rome bleven behielden zij het recht op een zekere autonomie en mochten zij er een eigen legertje op na houden.

De heerser van Galilea, koning Herodes Antipas, was een van de zonen van Herodes de Grote, een man die zich keizer waande maar toch slim genoeg was om de Joden niet tegen zich in het harnas te jagen en hen niet te krenken in hun nationale eer of op de tenen te trappen waar het hun religieuze gevoeligheden betrof. Antipas, zijn zoon, was nog gediensstiger aan de keizer dan zijn vader al was geweest en slaagde erin zijn positie te behouden. Hij liet onder meer een stad in Perea herbouwen en noemde die Livias (of Julias), als eerbetoon aan de vrouw van de Romeinse keizer Augustus, en toen Tiberius, de opvolger van Augustus, de keizerlijke troon besteeg, bouwde hij een stad in Romeinse stijl aan de oevers van het meer van Galilea, die hij Tiberias noemde.

De inwoners zagen die romanisering van de westelijke oever van het meer van Galilea door Antipas met lede ogen aan. Zijn beleid van gedwongen culturele assimilatie en dweperij met Rome zette veel kwaad bloed onder de bevolking. Galilea kende een van oorsprong heterogene populatie, maar het Joodse geloof had brede aanhang verworven en daarmee de bevolking sterk gehomogeniseerd. Het volk koesterde xenofobe sentimenten, een vruchtbare voedingsbodem voor een grondige afkeer van de gewoonten en de religie van Rome, die als een bedreiging voor zuiver Judaïsme werden beschouwd. Die weerzin tegen Rome leidde om de haverklap tot oproer en actief verzet en was de kiem voor de oprichting van een anti-Romeinse terreurgroep, de Zeloten, waarover ik verderop

nog te spreken kom. Alle Romeinse gouverneurs die door de keizer naar Judea werden afgezonden, leefden voortdurend met de vrees voor een volksopstand, een vrees die heel pregnant werd in de periode dat horden Galileeërs de pelgrimstocht naar de tempel ondernamen voor de viering van het Pesachfeest daar.

In het Nieuwe Testament wordt nergens expliciet geschreven over het effect van deze onderbuikgevoelens onder de bevolking op Jezus in de jaren dat hij opgroeide in Nazaret, toch valt er iets van animositeit te bespeuren in de verhouding tussen Jezus en koning Herodes Antipas, de man die hem later in Jeruzalem zou ondervragen; een vijandschap waarvan alle verhoudingen tussen de echte Galileeërs en het Grieks-Romeinse bevolkingsdeel door-drenkt waren. Uit de evangeliën krijg ik de indruk – hoe vaag die ook is – dat Jezus op zijn rondreizen de steden die door koning Antipas zijn gebouwd altijd heeft vermeden.

De levensstijl van de elite in Tiberias was Jezus – zelf slechts een eenvoudige timmerman uit Nazaret – wezensvreemd. Hij had geen contact met het volksdeel dat leefde volgens Grieks-Romeinse gebruiken en normen (koning Herodes Antipas inclusief). Op dit punt klopt de observatie van Bornkamm, die stelde dat ‘er in het denken van Jezus geen spoor te vinden is van de hem vreemde, Hellenistische levenswijze’.

Maar de onvrede onder het volk gold niet alleen koning Herodes en de aan hem gelieerde klasse; talloze Galileeërs koesterden ook wrok jegens de priesterkaste, die zijn bevoorrechte positie in Jeruzalem vooral dankte aan akkoordjes met de keizer van Rome. Het volk beschouwde dat soort priesterschap als een aantasting van de zuiverheid van de Judese religie. Al deze sentimenten kwamen samen in de persoon van Jezus, maar daarover schrijf ik later meer.

Het gewone volk in Galilea had, als alle Joden overal, van jongs af de oudsten hardop de wet of de Thora horen voorlezen, het basiscredo voor al het Joodse handelen en denken. Iedere knaap die een man werd, verhiel vanaf dat moment in de synagoge zijn

stem met die van alle andere volwassen mannen en reciteerde de psalmen en de profeten. Jezus voegde zich in de manier van leven van de sociale klasse waartoe hij in Nazaret behoorde. Hij kende de geur van zweet, de misère en het zwoegen van de arbeidersklasse en las met hen in de synagoge uit de boekrollen van het Oude Testament.

Kort gezegd was Jezus, uiterlijk beschouwd, niet meer dan een jonge timmerman die in het stadje Nazaret op geen enkele manier uit de toon viel. Zelfs zijn naam was doodgewoon en zijn levensloop volgde het gebruikelijke pad en week nergens af van dat van anderen. Alleen in zijn gelaatstrekken, die hem ouder deden lijken, was iets te zien dat anders was; in zijn blik lag lijden besloten, maar dan zo dat niemand wist wat er diep in zijn hart verborgen lag...

In het vijftiende regeringsjaar van Tiberius, de keizer van Rome, verscheen er in de wildernis van Judea, een dorre woestijn ten zuiden van de heilige stad Jeruzalem, een rijzige profeet, gekleed in een dierenvel dat met een leren riem om zijn lijf was gesnoerd. Dat was de man die als Johannes de Doper de geschiedenis in zou gaan. Volgens de overlevering zag Johannes het levenslicht als telg uit een geslacht van priesters en lid van de stam van Levi in Ain Karim, dat zeven kilometer ten zuidwesten van Jeruzalem lag, en trok hij als jongvolwassene de wildernis in.

De Joden hadden jarenlang gewacht op de komst van 'de profeet'. De term 'profeet', in de grondbetekenis, duidt op iemand aan wie het woord Gods is toevertrouwd, niet op iemand die de toekomst voorspelt.

Voor hedendaagse lezers is het nog niet zo eenvoudig om in te voelen wat het religieuze sentiment in die dagen was. Het Joodse volk had al generaties lang met lede ogen moeten toezien hoe vreemdelingen hun grondgebied bezet hielden, een voortdurende vernedering die een vurig etnisch zelfbewustzijn in hen had aangewakkerd. In die door nationalisme gevoede frustratie en afkeer

hadden zij zich altijd vastgeklampt aan het geloof in hun God, in Jahweh, en aan een onblusbare hoop op de komst van de messias (de redder) die Jahweh hen zou zenden.

Hun grondgebied, dat nooit heel omvangrijk was geweest, stond al meer dan vijfhonderd jaar onder buitenlands bestuur; eerst Perzisch, daarna Grieks, vervolgens Egyptisch, Partisch en Syrisch en ten slotte Romeins. Onder al die vreemde overheersers waren er altijd twee zaken geweest waarin het volk nooit ook maar een duimbreed was afgeweken. De eerste was op het punt van religie, het geloof in hun God Jahweh. De tweede was op het punt van het bijna absolute geloof dat Jahweh hen op zijn tijd een messias sturen zou, naar het evenbeeld van de oude Koning David, een redder die hun het land teruggeven en de eer van Judea herstellen zou. Die monotheïstische geloofsopvatting werd voortdurend bedreigd door de invloed van de polytheïstische religies van hun buurlanden en overheersers, maar zij hadden zich vastgehouden aan de eigen belijdenis, dankzij profeten die zich openlijk keerden tegen vreemde geloofsleer en tegen het volksdeel dat hier oren naar had.

De titel 'profeet' was, zoals ik al zei, voorbehouden aan een individu aan wie het woord van de Here God (Jahweh) was toevertrouwd, en het is in die betekenis dat die titel werd gegeven aan iedere leider die met een vlammende prediking de Joden bij gelegenheid voorhield zich niet te laten besmetten door de religies en de moraal van hun overheersers.

Profeten gaven woorden aan het komende oordeel en de vergelding van God en drongen er bij het volk op aan om zich te bekeren; het logische gevolg was dat profeten door het zittende regime werden vervolgd. De profeten verkondigden immers dat de nationale trots en eer hersteld zouden worden, dat het 'koninkrijk van God' aanstaande was. Maar dat koninkrijk van God had zich nog op geen enkele manier gemanifesteerd en de Joden hadden meer dan vijfhonderd jaar lang moeten dulden dat hun land door heidenen en barbaren was geregeerd. Desondanks waren de hoop en de

hunkering van de natie blijven voortbestaan, tot in de dagen van Jezus zelf. In de Psalmen staat een indringende klaagzang die dit gevoel van de Joden verwoordt:

Waar is uw liefde van vroeger, Heer,
hebt u David geen trouw gezworen?
Gedenk, Heer, dat uw dienaren worden bespot,
dat ik lijd onder de hoon van vele volken.

In het vijftiende jaar van keizer Tiberias deed plotseling het gerucht de ronde dat de langverwachte profeet eindelijk verschenen was, in de buurt van de monding van de Jordaan, niet ver van de Dode Zee. Dat gerucht riep bij het volk een oude, bekende tekst uit het boek van Jesaja in herinnering:

Hoor, een stem roept:
‘Baan voor de Heer een weg in de woestijn,
effen in de wildernis een pad voor onze God.’

Johannes was verschenen in de woestijn, precies zoals dat in de tekst staat, en de toon van wat hij predikte was als volgt:

‘Addergebroed, wie heeft jullie wijsgemaakt dat je veilig bent voor het komende oordeel?
Ja, de bijl ligt al aan de wortel van de boom: iedere boom die geen goede vruchten draagt, wordt omgehakt en in het vuur geworpen.’

Johannes wond er geen doekjes om: het beloofde koninkrijk van God was nabij en men moest zich bekeren! Die boodschap bereikte natuurlijk Jeruzalem, maar ook de stadjes in het kalme Galilea, waaronder Nazaret. En daar, onder de Galileeërs, met hun halsstarrig vasthouden aan de Joodse religie en hun grenzeloze afkeer van de vreemde overheersers, sloeg die boodschap in als een

bom. Zij hadden gezien hoe de Romeinse ethiek en religie bressen hadden geslagen in hun veilige wereldje. Steden als Tiberias en Julias stonden vol met heidense schrijnen en andere bouwwerken in Romeinse stijl en hun onderkoning, Herodes Antipas, koketteerde met die nieuwlichterij. Zelfs de priesterkaste die verantwoordelijk was voor de tempel in het heilige Jeruzalem deed volop Romeins water bij de Judese wijn. De eer van de natie was in het geding en hun religie werd van binnenuit verziekt; dat was wat er leefde onder de bevolking van Galilea van die tijd, dat was het wat hun dagen kleurde. De kreet van Johannes de Doper raakte een snaar in het diepst van hun ziel; zijn boodschap trok hen als een magneet.

Onder de mensen die naar de woestijn van Judea afreisden om naar deze profeet te luisteren, bevond zich ook een aantal vissers van het meer van Galilea. Zij hadden gehoord dat Johannes aan het volk dat te hoop liep aan de oevers van de Jordaan een bijzondere handeling verrichte, die ‘doop’ werd genoemd.

Vermoedelijk is het rond januari van het jaar 28 geweest – naar de westerse tijdsrekening – dat Jezus van Nazaret besloot huis en haard te verlaten en zich te voegen bij de religieuze gemeenschap die zich rond Johannes had gevormd. We weten niet precies hoe oud Jezus destijds was. In Lucas 3:23 wordt gemeld dat Jezus ongeveer dertig jaar oud was, maar Lucas kan dat hebben gedaan omdat die leeftijd door de Joden van die dagen werd beschouwd als ideaal. Het is een uitdrukking die in het Oude Testament vaak voorkomt: David was dertig jaar oud toen hij koning werd, Ezechiël was dertig toen hij zijn roeping als profeet ontving. Ik denk zelf dat Jezus ergens in de dertig was toen hij vertrok uit Nazaret.

In de evangeliën is geen directe aanwijzing te vinden of Jezus zich op het moment dat hij vertrok al dan niet bewust was van de opdracht die hem wachtte, maar we mogen ervan uitgaan dat hij zich gedrongen voelde om zijn bestaan in Nazaret achter zich te laten doordat hij in de boodschap van Johannes iets herkende dat resoneerde in zijn eigen hart. Jezus had zo zijn ideeën over de Jood-

se religie, zoals die werd doorgegeven door priesters en farizeeën in Jeruzalem. Zonder twijfel is het een spiritueel verlangen geweest dat hem ertoe bracht zijn moeder en grotere familie te verlaten. Of dat besluit hun goedkeuring had, in het bijzonder die van zijn neven, is allesbehalve zeker. Onder de gegeven omstandigheden, die bepaald niet mals waren, was het vertrek van Jezus een fikse aderlating; hij was in de bloei van zijn leven en zijn productiviteit werd node gemist. Zijn moeder Maria, en zeker zijn neven Jakobus en Jozef, Simeon en Judas en de anderen, waren het lang niet altijd eens met zijn denkbeelden en handelwijze. Werd hier al de bodem gelegd voor hun latere misverstaan van Jezus? Zijn verwanten begrepen ook al niet wat er achter die schaduw van pijn lag die van tijd tot tijd over zijn gelaat schoof. In Marcus 3:21 en Johannes 7:5 wordt expliciet beschreven dat zijn familieleden lange tijd niet veel respect voor hem wisten op te brengen. Vanuit hun standpunt bezien was die schaduw misschien vooral een signaal dat hij een dromer was, iemand die de verantwoordelijkheid niet aan kon of wilde en de werkelijkheid het liefst ontvluchtte. Iemand die ervoor koos het gebaande pad te verlaten, zijn schepen in Nazaret achter zich te verbranden in ruil voor een nieuw bestaan in de dorre woestenij van Judea.

‘Het meest overtuigende Jezusverhaal sinds de Mattheüs Passion.’ Willem Jan Otten

Met de sensibele van de romanschrijver vertelt Shusaku Endo het leven van Jezus, vanaf het moment dat hij vanuit Nazaret op weg gaat naar zijn leermeester Johannes de Doper tot de laatste woorden die hij roept aan het kruis. Endo zet de dramatische lijn van Jezus' leven overtuigend neer: waar mensen stuk voor stuk afhaken bij Jezus' boodschap die niet past bij hun eigen doelen en belangen, ontdekt Jezus de enige weg die tot verlossing leidt, de weg van liefde, ook al voert deze naar zijn vroege en gruwelijke dood.

Zijn doel was een eeuwige metgezel te zijn voor alle ongelukkigen

Shusaku Endo (1923-1996) was een van de grootste Japanse naoorlogse schrijvers. Zijn roman *Stilte* (in 2016 verfilmd door Martin Scorsese) werd door Bas Heijne betiteld als: 'Meesterwerk!'

Met een
inleiding van
Willem Jan
Otten

NUR 320 / 700

9 789043 530217

www.kok.nl

KOK